

OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR

POSLEDNJA BITKA.
ŠPANSKI BORCI I JUGOSLOVENSKA
KRIZA OSAMDESETIH

Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019, str. 276

Olga Manojlović Pintar, beogradska povjesničarka, napisala je historiografsku studiju o jednom, na prvi pogled, minornom događaju iz prve polovice kriznih osamdesetih godina u Jugoslaviji kada je Udruženje jugoslavenskih dobrovoljaca Španske republikanske vojske (u nastavku: Udruženje španskih boraca) na svojoj Sarajevskoj skupštini uputilo kritičko pismo u smjeru CK SKJ, a koje je prije završio u nekim glasilima, računajući i inozemna. CK SKJ na nož je dočekalo to pismo, nakon čega je uslijedilo nekoliko sastanaka Udruženja španskih boraca s predstavnicima Predsjedništva CK SKJ.

Manojlović Pintar u dva je dijela koncipirala svoju studiju – prvi dio čine faktografski podaci i potencijalne interpretacije slučaja s kraja 1984. godine, a drugi dio čine sami izvori – pismo Udruženja španskih boraca te stenografske bilješke sa sastanka članova Predsjedništva CK SKJ i članovima Upravnog odbora Udruženja španskih boraca. Prvi dio, koji čini samu studiju o slučaju, vrlo detaljno i koncizno donosi i cijeli kontekst u kojemu nastaje „sporno” pismo sa Sarajevske skupštine te burne reakcije članova Predsjedništva CKJ SKJ.

U svom pismu sa Sarajevske skupštine održane 22. listopada 1984. godine Udruženje španskih boraca kritiziralo je određene anomalije u jugoslavenskom društvu koje je s osamdesetim godina sve više pokazivalo ozbiljne simptome ekonomske, političke i društvene krize. Španski su borci kritizirali ponajprije udaljavanje partijske i državne birokracije od radničke klase. Tako npr. pišu: „Učešće radničke klase, i radnih ljudi uopšte, u vlasti i njihov uticaj na kreiranje opšte i, posebno, ekonomske politike do te mere je ograničeno da je radničko-klasni karakter društvenog kretanja sasvim potisnut. Partikularizam je postao glavni činilac i motiv pojedinačne republičke i regionalne aktivnosti što se već duže vremena porazno odražava na zajedničke, opšte interese. Došlo se do napuštanja revolucionarnog morala, do dehumanizacije do javnog kršenja ustavnih sloboda, do slabljenja bratstva i jedinstva, pa i, kao rezultat svega toga do smanjenja odbrambene

sposobnosti zemlje” (str. 98-99). Odgovornost za to stanje snosi rukovodstvo SKJ, a „Španci” su predložili sljedeće: sazivanje izvanrednog kongresa SKJ, organiziranje najšire javne diskusije, poziv na političku odgovornost ljudi koji su nosioci glavnih političkih i ekonomskih promašaja. Znakovito, pri tome su napravili distinkciju između Saveza komunista i Komunističke partije koja, očito, po njima nije bila samo u imenu nego i u djelovanju: „Sazivanje vanrednog kongresa, praćeno najširim ispoljavanjem javnog mnjenja u pronalaženju izlaza, omogućilo bi Savezu komunista da uspostavi prekinutu vezu sa Komunističkom partijom Jugoslavije... (str. 100). Drugim riječima, „Španci” su implicirali da se tadašnji SKJ u znatnoj mjeri udaljio od KPJ, odnosno od uloge koju je KPJ imala prije, za vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Može se zaključiti da su „Španci” tražili povratak u „zlatna vremena”, prilagođen historijskim zadaćama i izazovima sadašnjice. Prigovori Udruženja španskih boraca nisu se kretali samo u smjeru otklona partijske birokracije od radničke klase nego su tražili i više političkih i osobnih sloboda, što su naglasili i na sastancima s Predsjedništvom CK SKJ. Reakcije Predsjedništva CK SKJ na čelu s Alijem Šukrijom bile su burne te su ubrzo održali dvije sjednice – 94. sjednicu i 95. proširenu sjednicu Predsjedništva CK SKJ gdje se najviše raspravljalo o pismu Udruženja španskih boraca. Stenografske bilješke sa sastanka Udruženja španskih boraca i Predsjedništva CK SKJ svjedoče o tome kako je sâm partijski vrh mnogo „Špancima” zamjerao upravo činjenicu da su, prema njima, oni zadnji saznali za pismo, a da je ono prije bilo dostavljeno listu *Student*, i što je najgore, nekim inozemnim glasilima kao *Reuter*. Taj su argument kao „zavjerenički” više puta ponovili Dragoslav Marković, Ali Šukrija i Mitja Ribičič. Dobra ilustracija „teorije zavjere” na 95. proširenoj sjednici iznio je Lazar Mojsov: „Po njemu je u načinu na koji je pismo sastavljeno otvoren prostor da sebe prepoznaju i informbiroovci i anarholiberali i ultralevičari i ultradesničari i Đilas i Ćosić i Istok i Zapad i Rojters i Tas. Na tom tekstu se jasno vidi taktika udružene opozicije” (str. 72). Udruženje španskih boraca godinu je dana kasnije imalo novu skupštinu na kojoj je Danilo Lekić podnio ostavku na mjesto predsjednika, a skupština je zaključena u tonu da „Španci” ne odustaju od prošlogodišnjih zaključaka jer strujanja u zemlji nipošto nisu demantirala njihova upozorenja. Bio je to obračun, ali i konačna rezignacija starih revolucionara u vremenima kada revolucija i njezino nasljeđe doživljavaju svoju potpuno entropiju, kada ona biva nesvjesno izdana od same svoje djece. Dovoljan su dokaz za to rezoniranja veterana poput Lazara Udovičkog, Gojka Nikoliša i Danila Lekića u odnosu na tadašnje vlastodršce, karijerne partije, poput Mitje Ribičiča, Dragoslava Markovića, Alija Šukrije i drugih.

No, slučaj ima i svoju drugu stranu – koliko su god upozorenja španskih boraca bila usmjerena prema partijskom vrhu koji je sve češće govorio,

u paranoičnom tonu, o djelovanju „udružene opozicije”, teza o djelovanju iste nekoliko se godina kasnije pokazala sasvim ispravnom: „Mnogi koji su optuživani da iza akademskih i umetničkih karijera kriju političke ambicije zauzeli su visoke političke pozicije u postjugoslovenskim državama ili se priključili političkim strankama desnog ideološkog spektra. Njihovo prepoznavanje i kritičko vrednovanje u osamdesetima je bilo izraz jasne svesti da je upravo nacionalizam bio najveća pretnja za opstanak Jugoslavije” (str. 90). Vodeći se time, postavljaju se pitanja je li kritika španskih veterana uopće bila upućena u pravom smjeru, jesu li bili naivnih i anakronih pogleda, i kolika je zapravo u svemu tome stvarna krivica rukovodstva SKJ s početka osamdesetih godina? Prema tome, u samom zaključku prvog dijela Manojlović Pintar postavlja sljedeća problemska pitanja koja se nameću i kao zaključci ove studije: „Španski borci su bili najjasniji primer kobne greške vladajućih struktura u proceni i razumevanju jugoslovenske krize. U nameri da legitimišu nužnost postojanja opozicije političkoj autarhiji partijskih birokrata, oni su pokušavali da ojačaju poljuljane temelje jugoslovenskog zajedništva. Da li je njihovo zalaganje za demokratizaciju jugoslovenske prakse pomoglo uspostavljanju nacionalističkog diskursa u Srbiji tih godina? Da li su načelnim zalaganjem za dekriminalizaciju izgovorene ili napisane reči zapravo abolirali najveće protivnike socijalističke Jugoslavije? Odgovor je negativan na sva postavljena pitanja. Činjenica da se niko od ‘Španaca’ nije našao u establišmentima postjugoslovenskih država jasno svedoči da nikada nisu bili deo ideološke matrice na kojoj je srušena Jugoslavija” (str. 91). Manojlović Pintar tu, osim izdvajanja „Španaca” kao idealista i revolucionara po uvjerenju (na koje se bez razloga sručio u jednom trenutku bijes partijskog rukovodstva), postavlja pitanja koja prodiru u samu srž potencijalne kontradiktornosti demokracije i njezinih procesa – koliko je demokracije potrebno da se njome ona sama sruši, odnosno može li se i kako uopće demokracijom ukinuti sama demokracija? Mišljenja sam kako upravo slučaj postjugoslavenskih nacionalističkih država zaista daje i teorijski i praktični odgovor na ta pitanja.

Slučaj španskih boraca eklatantan je primjer pukotine između revolucionarnih ideala i nerevolucionarne stvarnosti, između revolucionara „nazbilj” i revolucionara „nahvao”. Na tom se primjeru, kako je to Manojlović Pintar i pokazala zorno, ne može mnogo naučiti o stvarnom djelovanju „udružene opozicije”, o nacionalističkim agenturama koje su srušile Jugoslaviju, niti o pogubnostima „glasnosti” za socijalizam – to naprosto nisu teme koje slučaj španskih boraca može osvijetliti, ali zato može osvijetliti sukob između generacije koja je ostala vjerna idealima stečenima u borbi i one koja je godinama petrificirana na vlasti da od drva ne vidi šumu. Zato je, čitajući stenografske bilješke, lako steći dojam da „Španci” ne govore istim jezikom kao i članovi Predsjedništva CK SKJ. Da je tema

izdana vjera „Španaca” u „vlast radničke klase” sugerira i sama autorica naslovom „Posljednja bitka” – ono u što su „Španci” krenuli svojim pismom u vrijeme krize osamdesetih godina nije bila njihova posljednja bitka samo zato što se radilo mahom o ljudima starije životne dobi nego i zato što je partijsko rukovodstvo već tada stavilo posljednje čavle u lijes revolucionarnih ideala. Tu pukotina, koja je ovdje tematizirana, nakon „Španaca” nitko nije ispunio. U tom je smislu zaključak Manojlović Pintar, kao i sâm naslov knjige, potpuno opravdan – „Španci” su ispali „posljednji Mohikanci” socijalizma i marksističkih ideala, a partijsko rukovodstvo u disparitetu između vlastitih uloga i stvarnosti uopće nije shvatilo poruke koje im je poslalo Udruženje španskih boraca.

Postavlja se ipak opravdano pitanje koliko su španski borci u svemu tome bili naivni – u vezi s vjerom u mogućnost „vlasti radničke klase” u socioekonomskim i političkim uvjetima osamdesetih godina te u vezi s pozivima na političke i osobne slobode politički proganjanih (spominjao se više puta slučaj Šešelj). Prvo slijedi iz same marksističke doktrine u koju su i riječju i djelom očito vjerovali, a drugo iz nemogućnosti pomirenja marksističkih slobodarskih ideala i neslobodarske prakse realsocijalističkih režima. Ta velika diskrepancija između slobodarskih ideala i postojeće stvarane prakse izuzetno se osjetila i u Jugoslaviji, naročito nakon određenih promjena koje su značile i još više političkih zatvorenika (osamdesete su godine, valja podsjetiti, i vrijeme *Bijele knjige* Stipe Šuvara). Politički zatvorenici i disidenti bili su svakodnevica svakog realsocijalističkog društva, pa i onog, na prvi pogled, liberalnijeg poput jugoslavenskog te su se oni kretali doista od krajnje ljevice do krajnje desnice, od staljinista i informbiroovaca, u slučaju Jugoslavije, preko tzv. „anarholiberala”, do nacionalista i profašista. Španski borci kao da su htjeli u tom izvjesnom kriznom periodu nastupati s disidentske pozicije koja ih je odmah svrstala uz bok „udruženoj opoziciji” koja je nerijetko u jugoslavenskom slučaju sadržavala ekstremno nacionalističke elemente pa, prema tome, nije ni mogla biti „ujedinjena”. U tom bi smislu politička pozicija „Španaca” bila znatno bliža praksisovskom opozicionarstvu nego npr. (lijevo)-liberalnim skretanjima zadarskog kruga oko Mihajla Mihajlova sredinom šezdesetih godina.

U svakom slučaju, Olga Manojlović Pintar ovom je studijom otvorila jednu vrlo bitnu, a u znanstvenim i historiografskim krugovima prilično zanemarenu temu koja baca malo drugačije svjetlo na odnos između partijskog rukovodstva u jugoslavenskim terminalnim godinama te skupina koje su se stavljale pod zajednički nazivnik „opozicije”. Uz aktivnosti drugih lijevih skupina (desetak-dvadesetak godina prije to je bio krug filozofa i društveno-humanističkih radnika oko časopisa *Praxis*) španski su borci primjer opozicije koja je slijeva kritizirala postojeći režim te koja je pozivala na više socijalizma i više ideala koji su (navodno) bili utkani u samu partiju

od svoga osnivanja i svojih „zlatnih vremena”. Pitanje je, naravno, jesu li ta „zlatna vremena” doista postajala, ali nije pitanje da je partijsko rukovodstvo na čelu s Šukrijom, Ribičićem i Markovićem bilo u vrlo velikom raskoraku od vlastite proklamirane teorije i navodne prakse samoupravnog socijalizma. Tako, kao što i autorica zaključuje, sigurno na „Špancima” ne leži nikakav *crimen* nacionalističkog urušavanja Jugoslavije ili njezina destabiliziranja od snaga koje su se u konačnici povezala s nacionalistima. Za razliku od nekih, tj. mnogih, oni se nisu našli u establišmentima novonastalih država. Slučaj nakon Sarajevske skupštine uistinu je bila njihova posljednja bitka koju je izgubio socijalizam kao takav, a ne oni kao njegovi vjernici.

Karlo Jurak